

**Приходько И.И. Разработка психодиагностического инструментария определения психологической безопасности личности специалистов экстремальных видов деятельности**

*Представлены результаты разработки методики «экспресс-диагностики психологической безопасности личности» специалиста экстремального вида деятельности на основе разработанной трансформационной модели психологической безопасности личности с использованием методики специализированного денотативного семантического дифференциала.*

**Ключевые слова:** трансформационная модель, психологическая безопасность личности, экстремальная деятельность.

**Prykhod'ko I.I. The creation of the psychological diagnostics means of the psychological safety defining of the specialists' personality of the extreme professional activities**

*The article deals with the results of the design methodology «the express diagnosis of the psychological safety of the personality» of the specialist of the extreme professional activities on the basis of the developed transformational model of the psychological safety of the personality using methodology of the specialized denotation semantic differential.*

**Key words:** transformational model, psychological safety of the personality, extreme activities.

УДК 159.98:199.944

Ю.С. Федорі

## **ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ЕКСТРЕМАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ**

*Проаналізовано психологічні дослідження реадaptaції осіб, які пережили екстремальні кризові ситуації, узагальнено досвід соціально-психологічної реадaptaції людей після психотравмуючого впливу.*

**Ключові слова:** соціально-психологічна реадaptaція, реабілітація, психотравмуючий вплив, адаптаційний потенціал.

**Постановка проблеми.** Проблема соціально-психологічних наслідків психотравмуючих ситуацій набуває особливої значущості у зв'язку з різким зростанням антропогенних і техногенних катастроф, збільшенням кількості ситуацій, в яких виникає загроза власному життю або життю близької людини, фізичному здоров'ю або образу «Я».

Екстремальні, кризові ситуації є потужним стресовим фактором, що впливає на психологічний стан, соціальну та професійну адапта-

цію, міжособистісні стосунки з найближчим оточенням осіб, які зазнали психотравмуючого впливу.

У психологічній літературі розгляд проблеми соціально-психологічної реадaptaції осіб, які пережили екстремальні і кризові ситуації, має фрагментарний і недостатньо системний характер. Реабілітаційні заходи зосереджені в основному на відновленні здоров'я та працездатності, ранньому поверненні до побутових і трудових процесів, тоді як психологічним наслідкам переживання психічної травми приділено недостатньо уваги.

**Стан дослідження.** Проблема соціально-психологічної реадaptaції осіб, що переживають психічну травму в сучасній психологічній літературі, розроблена недостатньо. Раніше дослідження з цієї проблематики були пов'язані з медико-психологічними особливостями реабілітації, і лише порівняно недавно з'явилися роботи, присвячені прогнозуванню психологічних наслідків локальних військових конфліктів (В.П. Каширін, В.О. Корзунін, О.Г. Маклаков, С.В. Чермянін) [2; 9], соціально-психологічній реадaptaції учасників бойових дій та співробітників ризиконебезпечних професій (Т.І. Єрьоміна, П.П. Іванов, О.Г. Караяні, Ю.Ю. Логінова, В.Н. Смірнов, Н.В. Тарабрина) [2; 4; 5], психолого-педагогічним умовам адаптації ув'язнених в установах виконання покарання (С.В. Бабурін, В.І. Петров, В.Б. Салахова, О.М. Яковлев) [6; 8; 10; 11], особливостям соціально-психологічної реабілітації хворих на алкоголізм чи наркоманію, які перебувають у стадії ремісії (Б.С. Братусь, Н.Є. Завацька, І.А. Новиков) [3], соціально-психологічній адаптації людини в ситуації інвалідизуючого захворювання (Б.С. Братусь, Ф.В. Василюк, В.В. Козлов, Є.В. Морозова) [1; 7].

Однак, незважаючи на збільшений інтерес учених до окресленої проблеми, в сучасній психологічній літературі відсутнє узагальнення складових процесу соціально-психологічної реадaptaції, на які міг би спиратися фахівець у роботі з різними категоріями громадян, які пережили екстремальні та кризові ситуації.

**Мета** статті – теоретичний аналіз психологічних досліджень, присвячених проблемі реадaptaції осіб, які пережили екстремальні кризові ситуації, а також узагальнення досвіду соціально-психологічної реадaptaції людей, що зазнали психічну травму.

**Виклад основних положень.** Процес реадaptaції в сучасній психології розглядається двоюко: або як корінна перебудова функціональних систем особистості в екстраординарних обставинах, або ж як перехід зі стану адаптації в звичних умовах у стан адаптації в нових умовах, що відрізняються від попередніх умов життя і діяльності. Однак, чимало вчених вважають, що цей процес пов'язаний насамперед зі

змістовною перебудовою цінностей, цілей, норм і потребово-мотиваційної сфери особистості [3].

Найбільш розроблена в теоретико-методологічному та прикладному аспекті проблема соціально-психологічної реадаптації у військовій психології. Т.І. Єрьоміна, Н.П. Крюкова, Ю.Ю. Логінова, розглядаючи психологічні наслідки впливу бойових дій на військовослужбовців, оперують поняттям «соціальна реабілітація», під яким розуміють процес, спрямований на забезпечення соціалізації особистості та відновлення до колишнього рівня здоров'я, соціального, статусу, правового становища, морально-психологічної рівноваги та впевненості в собі [2].

Одним із компонентів соціальної реабілітації є психологічна реабілітація, яка розглядається як допомога особистості на всіх етапах формування нової системи значущих відносин: від виникнення первинного розладу самосвідомості у формі негативних значущих відносин особистості до себе у співвіднесеності зі світом у минулому, сьогоденні і майбутньому свого життя.

Серед психологічних наслідків перебування особи в екстремальних умовах учені виділяють кризу ідентичності; труднощі взаємодії і спілкування в трудовому колективі, міжособистісних і сімейних відносинах; такі негативні психічні стани, як страх, агресивність, депресивність; конфліктну поведінку в соціальному середовищі; девіантну поведінку.

Відповідно до виявів дезадаптації психологічна допомога військовослужбовцям-учасникам бойових дій охоплює шість напрямів:

1. Діагностика синдрому соціально-психологічної дезадаптації у військовослужбовця (психоемоційного стану у цивільному житті).
2. Психологічне консультування (індивідуальне та сімейне).
3. Психокорекційна робота.
4. Навчання навичкам саморегуляції.
5. Соціально-психологічні тренінги з метою підвищення адаптивності військовослужбовця та його особистісного розвитку.
6. Допомога в професійному самовизначенні, профорієнтація в цілях перенавчання та подальшого працевлаштування [2].

О.Г. Караяні, аналізуючи соціально-психологічну реадаптацію учасників бойових дій, акцентує на тому, що в умовах екстремальної діяльності відбувається трансформація всієї системи ціннісних орієнтацій, рис характеру та темпераменту, способів соціальної взаємодії людини з суспільством і соціальним оточенням. Автор наполягає на необхідності соціально-психологічної реадаптації – процесі організованого, поступового психологічного повернення учасників бойових дій з війни і безконфліктного, нетравмуючого «вбудовування» їх у систему соціальних зв'язків і відносин мирного часу. Соціально-пси-

хологічна реадаптація за висловлюваннями О.Г. Караяні є складовою психологічної реабілітації – різновиду психологічної допомоги в тій частині, в якій вона спрямовується на відновлення втрачених (порушених) психічних можливостей та здоров'я [5].

Заходи, що проводяться в цьому випадку, охоплюють:

- спеціальний період життєдіяльності частин і підрозділів, своєрідний «психологічний карантин» («психологічну дезінфекцію»);
- створення реадаптуючого середовища навколо ветеранів бойових дій в сім'ї, підрозділі, частині;
- виявлення ветеранів із симптомами посттравматичного стресового розладу і проведення з ними заходів психологічної реабілітації [5].

П.П. Іванов вивчав соціально-психологічну реадаптацію інвалідів бойових дій, яку розглядав як цілеспрямований, багаторівневий процес узгодження системи відносин інваліда з потребами (нормами, цінностями, звичаями) соціуму, порушеної внаслідок настання інвалідності, а також реалізації внутрішньоособистісних можливостей в конкретних умовах життєдіяльності за сприятливого емоційного самопочуття реадаптанта [4].

Наслідки інвалідизації виявляються в особливостях ставлення інваліда до себе (дисгармонійність самооцінки, недостатня впевненість у собі і незадоволеність собою тощо), до інших людей (відчуття своєї залежності, уразливість, надчутливість до критичних зауважень, егоцентризм, що припускає заклопотаність своїм статусом, зосередженість на особистих проблемах тощо), до цінностей (зміна ієрархії цінностей і установок залежно від групи інвалідності), у вираженій нестійкості емоційно-вольової сфери, тривожності. У деяких інвалідів негативні психологічні трансформації інтегруються в синдром – посттравматичний стресовий розлад.

Соціально-психологічна реадаптація передбачає:

- виявлення найбільш поширених форм відхилень у психічному стані інвалідів війни;
- встановлення особливостей впливу відстрочених реакцій в структурі післявоєнних психологічних труднощів інвалідів війни;
- з'ясування психологічних особливостей соціально-психологічної реадаптації інвалідів війни;
- процеси корекції неадекватних, дезадаптаційних процесів і поведінкових трансформацій у соціально-психологічному контексті;
- систему методів соціально-психологічної реадаптації інвалідів війни;
- вироблення засобів контролю ступеня ефективності соціально-психологічної реадаптації інвалідів війни [4].

У пенітенціарній психології однією з умов успішної соціально-психологічної реадаптації є систематична підготовка до неї в умовах виправної установи. Екстремальні, змінені, незвичні умови існування призводять до корінної ломки злочинного стереотипу, життєвих планів, способу життя, яка призводить до виникнення у людини комплексу специфічних проявів, так званого «синдрому позбавленої волі». Побудова нової системи відносин, уявлень, поведінкових моделей, заснованих на загальнолюдських нормах і правилах моралі в умовах позбавлення волі, можлива за допомогою механізмів переадаптації.

За твердженням В.Б. Салахової, процес переадаптації охоплює відновлення процесів відображення, системи відносин і координації рухів, адекватних для звичайних умов життя, в результаті чого виникає нова функціональна система, відбувається перебудова діяльності, формуються нові патерни поведінки [10].

Механізми переадаптації засуджених в умовах позбавлення волі – це комплекс заходів, спрямованих на нормалізацію соціально-психологічного стану особистості злочинця з метою створення основи для добровільної реінтеграції індивіда в соціум.

Робота з психологічного забезпечення та адаптації засуджених у соціумі може бути реалізована такими засобами:

- діагностика адаптаційних здібностей ув'язнених;
- використання виправної психологічної корекції з метою усунення криміногенності особистості злочинця і формування готовності задовольняти життєві потреби та інтереси правослухняним чином;
- активізація діяльності, спрямованої на усунення суб'єктивних психогенних факторів умов засудження в місцях позбавлення волі;
- організація роботи адміністрації і співробітників виправних установ різного виду режиму на основі принципів індивідуально-виховної роботи із засудженими;
- впровадження та використання новітніх і оптимально продуктивних програм, методів і технік роботи із засудженими.

В.С. Коновалова, В.Ю. Шепітько, підкреслюючи важливість формування законослухняної поведінки ув'язнених, зміну особистісної спрямованості, відновлення раніше порушених соціальних якостей особистості як однієї з основних завдань пенітенціарної установи, розглядають психологічну підготовку як компонент комплексної програми підготовки ув'язнених до життя на волі [6].

Психологічна підготовка проводиться за всіма напрямками діяльності психолога, найбільш ефективними визнаються соціально-психологічні тренінги та заняття, присвячені підвищенню впевненості в собі, виробленню навичок раціонального вирішення конфліктних ситуацій, аутогенним тренуванням, прогресивній релаксації і т.д.

Чимало вчених сконцентрували свою увагу на проблемах соціальної реадаптації особистості, що знаходиться в умовах інвалідизуючого захворювання. Є.Ю. Бабенко розкриває поняття «соціальна реадаптація» як процес відновлення пристосованості людини до конкретних умов, що дозволяє стимулювати соціальну активність інвалідів шляхом їх трудової терапії, професійного навчання та психологічної адаптації [1].

Автор пропонує поєднувати традиційні підходи соціальної реадаптації інвалідів (засновані переважно на медичній моделі) з інноваційними (інтеграція інваліда у суспільство, стимулювання власної активності, здійснення заходів, спрямованих на відновлення соціально-психологічної адаптації).

В.Є. Морозова, змальовуючи соціально-психологічні характеристики дезадаптованих інвалідів, виділяє фізичну агресію, неадекватну самооцінку своєї інвалідності та здоров'я, почуття обмеженості, неадекватну самооцінку своїх особистісних якостей, станів і самоефективності, звуження потребово-мотиваційної спрямованості особистості, незадоволеність сімейними відносинами і т.д. В.Є. Морозова відзначає необхідність психологічного супроводу пацієнтів на всіх етапах захворювання, що сприятиме оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації.

У цілому в літературі вказується, що необхідну психологічну допомогу інваліди отримують у спеціальних медико-навчальних закладах, де з ними проводяться заняття, спрямовані на формування нових навичок, адекватне сприйняття навколишнього світу, суспільства, корекцію депресивних станів, формування установки на активну участь у суспільному житті.

Н.Є. Завацька вивчала соціальну реадаптацію особистості в ситуації різких змін умов життя: після повернення з місць позбавлення волі, після участі у збройних конфліктах, звільнення у запас або відставку, після позбавлення залежності від психотропних речовин. Наслідками таких змін є різноманітні порушення в соціальній сфері особистості, виникнення нервово-психічних і психосоматичних розладів, девіантна поведінка. Основним чинником соціальної реадаптації автор вважає підвищення адаптаційного потенціалу особистості – інтегрального утворення, що об'єднує персональні складові (сферу самосвідомості, індивідуально-типологічні особливості, емоційно-вольову та мотиваційно-ціннісну сферу особистості) і інтерперсональну складову (психологічну та інструментальну – поради, інформація, матеріальна допомога та ін.).

Соціальна реадаптація, на думку Н.Є. Завацької, – це кінцевий етап процесу соціальної реабілітації особистості, процес повторного входження особистості в суспільний контекст і формування у неї ком-

пенсаторних соціальних навичок [3]. Система соціальної реадaptaції, розроблена автором, охоплює три рівні:

первинна реадaptaція, що передбачає моніторинг соціально дезадаптованих осіб, первинний контакт і визначення показників адаптаційного потенціалу обстежуваних з метою превентивної роботи, прогнозу соціальної реадaptaції осіб відповідно до рівня їх адаптаційного потенціалу; мотивування на процес соціальної реадaptaції, переорієнтацію до нової системи відносин із соціумом;

базовий рівень, що містить реалізацію програм адаптації, орієнтованих на підвищення адаптаційного потенціалу соціально дезадаптованих осіб і створення реадaptaційного соціального середовища;

постреадaptaція – соціальна підтримка та контроль за психофізіологічним станом і соціальним статусом реадaptaнта, соціальний супровід, що передбачає програми моніторингу, орієнтовані на тривалу роботу з реадaptaнтом і його соціальним оточенням.

**Висновки.** Теоретичний аналіз психологічних досліджень, присвячених проблемі реадaptaції осіб, які зазнали психотравмуючого впливу, дозволив зробити низку узагальнень.

Соціально-психологічна реадaptaція – це кінцевий етап процесу соціально-психологічної реабілітації, цілеспрямований процес формування нової системи значущих відносин особистості з потребами соціуму, порушеною в результаті психотравмуючого впливу, а також реалізація внутрішньоособистісних можливостей реадaptaнта в конкретних умовах життєдіяльності.

Основні наслідки переживання особистістю психотравмуючих подій можна уявити змінами в трьох її структурних компонентах:

– когнітивному – дисгармонійність самооцінки, незадоволеність собою, відчуття залежності від інших людей, зосередженість на особистих проблемах, деформація ціннісно-мотиваційних орієнтацій;

– емоційному – нестійкість емоційно-вольової сфери, домінування негативних емоційних станів;

– поведінковому – труднощі взаємодії в трудовому колективі, родині, з найближчим оточенням і офіційними представниками держави.

Фактором, що сприяє соціально-психологічній реадaptaції, є адаптаційний потенціал особистості – інтегральне утворення, що об'єднує персональну та інтерперсональну складові.

Система соціально-психологічної реадaptaції повинна складатися з двох рівнів: діагностики адаптаційного потенціалу особистості; заходів, спрямованих на корекцію неадекватних, дезадапційних процесів і поведінкових трансформацій в соціально-психологічному контексті; створення реадaptaційного соціального середовища.

Постреадаптація – соціальний супровід реадптанта, контроль за його психофізіологічним станом і соціальним статусом.

---

1. Бабенко Е.Ю. Социальная реадптация инвалидов: экспликация понятия / Е.Ю. Бабенко // Вестник Южно-Российского государственного технического университета. – 2012. – № 1. – С. 159–164. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik-npi.info/journal/29/30/>

2. Еремина Т.И. Социально-психологическая адаптация граждан, принимавших участие в боевых действиях / Т.И. Еремина, Н.П. Крюков, Ю.Ю. Логинова. – Саратов: ПМУИ, 2002. – 60 с.

3. Завацька Н.Є. Психологічні основи соціальної реадптації особистості зрілого віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Н.Є. Завацька. – К., 2010 – 54 с.

4. Иванов П.П. Социально-психологическая реадптация инвалидов боевых действий: дис. кандидата психол. наук: 19.00.05 / Петр Петрович Иванов. – М., 2004. – 138 с.

5. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.

6. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии: учебник / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х.: Одиссей, 2006. – 352 с.

7. Морозова Е.В. Социально-психологическая адаптация личности, находящейся в условиях инвалидизирующего заболевания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология»; 19.00.04 «Медицинская психология» / Е.В. Морозова. – Ярославль, 2008. – 26 с.

8. Петров В.И. Восприятие осужденными психотравмирующего действия тюремного быта как возможного фактора развития расстройств адаптации / В.И. Петров, Е.И. Скугаревская, Т.И. Чегерова // Медицинский журнал. – 2010. – № 3. – С. 37–42. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.bsmu.by/index.php?option=com\\_content&task=section&id=7&Itemid=52](http://www.bsmu.by/index.php?option=com_content&task=section&id=7&Itemid=52)

9. Решетников М.М. Адаптация и реадптация как социально-психологическая проблема / М.М. Решетников, С.В. Чермянин, В.А. Корзунин // Философские науки. – 2005. – № 10. – С. 31–44.

10. Салахова В.Б. Психологические аспекты адаптации осужденного в условиях исполнения наказания / В.Б. Салахова // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 3. – С. 46–50. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу <http://www.teoria-practica.ru/-3-2011.html>

11. Сандомирский М.Е. Психическая адаптация в условиях пенитенциарного стресса и личностно-типологические особенности осужденных / М.Е. Сандомирский. – Уфа, 2001. – 88 с.

12. Смирнов В.Н. Психология управления персоналом в экстремальных условиях: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Н. Смирнов. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 256 с.



**Федори Ю.С. Теоретический анализ социально-психологической реадaptации лиц, которые находились в экстремальной ситуации**

*Теоретически исследована психологическая реадaptация лиц, переживших экстремальные кризисные ситуации; обобщен опыт социально-психологической реадaptации людей после психотравмирующего воздействия.*

**Ключевые слова:** *социально-психологическая реадaptация, реабилитация, психотравмирующий влияние, адаптационный потенциал.*

**Fedori Yu.S. The theoretical analysis of the socio-psychological reintegration of the persons who were in extreme situations**

*The article deals with the rehabilitation of the persons who have experienced the extreme crisis, it is summarized the experience of the social and psychological rehabilitation of the people after the psychological traumatic impact.*

**Key words:** *social and psychological reintegration, rehabilitation, traumatic impact, adaptive capacity.*

УДК: 159.922:343.132

**О.М. Цільмак**

## **ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

*На основі нормативно-правових актів України, що регламентують слідчу діяльність, викладено авторський погляд на складові психологічної структури слідчої діяльності та професійно важливі уміння й якості, які її обумовлюють.*

**Ключові слова:** *слідчий, слідча діяльність, психологічна структура, професійно важливі якості та уміння.*

**Постановка проблеми.** Слідча діяльність – вид практичної юридичної діяльності, який заслуговує на особливу увагу з огляду на її роль і функціональне значення для здійснення правосуддя. Теорія та практика слідчої діяльності дедалі тісніше переплітається з психологією та її галузями, розвиваючись, указує на необхідність подальшого її розвитку та вдосконалення.

Слідчу діяльність можна розглядати через її компоненти з точки зору криміналістики, кримінального права та процесу, а також психології.

**Стан дослідження.** Психологічна структура слідчої діяльності представлена у працях: Д.О. Александрова, П.Д. Біленчука, В.Л. Васи-